

УДК 347.94 (477)

Немеш Петро Федорович –

кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного приватного права, правосуддя та адвокатури Ужгородського національного університету, Голова Закарпатського відділення Спілки адвокатів України

Зберігання та повернення речових доказів у цивільному процесі

У даній статті аналізується нормативно-правовий механізм зберігання та повернення речових доказів у цивільному процесі. На підставі аналізу норм цивільного процесуального законодавства робиться висновок, що існуюча процедура зберігання та повернення речових доказів успішно виконує як процесуальні, так і матеріальні задачі, які пов'язані з цивільним судочинством, де перші стосуються схоронності доказових властивостей речових доказів, а другі – охорони матеріальних інтересів власника речі чи іншої уповноваженої особи.

Ключові слова: цивільний процес, речові докази, зберігання речових доказів, повернення речових доказів.

В данній статті аналізується нормативно-правовий механізм хранения и возвращения вещественных доказательств в гражданском процессе. На основании анализа норм гражданского процессуального законодательства делается вывод, что существующая процедура хранения и возвращения вещественных доказательств успешно выполняет как процессуальные, так и материальные задачи, которые связаны с гражданским судопроизводством, где первые касаются сохранности доказательных свойств вещественных доказательств, а вторые – охраны материальных интересов владельца вещи или другого уполномоченного лица.

Ключевые слова: гражданский процесс, вещественные доказательства, хранения вещественных доказательств, возвращения вещественных доказательств.

The author analyses regulatory mechanism of preservation and recovery of material evidence in civil process. On analyzing provisions of civil procedural legislation, the author comes to a conclusion the existing procedure of preservation and recovery of material evidence successfully fulfills the task of procedural and material character. Procedural tasks refer to preserving essence of material evidence. Material tasks refer to protection of material interests of the owner of the evidence or other person entitled.

Key words: civil process, material evidence, preservation of material evidence, recovery of material evidence.

Постановка проблеми. Речові докази у цивільному процесі, виходячи із їх функціонального призначення, використовуються для встановлення обставин цивільної справи. Проте, виходячи із циклічності судового доказування, де процесуальні дії по дослідженні та оцінці речових доказів можна вчиняти багато разів, у тому числі й на рівні апеляційної інстанції, потреба у речових доказах для обґрунтованого вирішення цивільної справи може виникати неодноразово. Але, окрім забезпечення виконання суто процесуальних завдань, процедура зберігання речових доказів

направлена на захист матеріально-правових інтересів. Зокрема, якщо речовий доказ одночасно виступає об'єктом права власності сторони або третьої особи в цивільній справі чи взагалі іншого суб'єкта, який не має відношення до учасників цивільного процесу, тривале перебування речі у даному процесуальному статусі може створити загрозу її пошкодження або знищення, особливо, коли вона зберігається не у власника. Саме тому, в обов'язки суду, коли відбувається використання у цивільній справі речових доказів входить вжиття заходів для забезпечення зберігання речових доказів у незмінному стані (ч. 3 ст. 139 ЦПК України).

Вказаний обов'язок зумовлений процесуальною (захистити речовий доказ від спотворення або знищення) та матеріальною (захистити речовий доказ від пошкодження) необхідністю.

Саме тому, у цьому аспекті важливе значення набувають ефективність правових норм, які направлені на зберігання та повернення речових доказів у цивільному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання зберігання та повернення речових доказів у цивільному процесі досліджувалося такими науковцями як О.В. Баулін, Ю.В. Білоусов, В.В. Комаров, В.В. Молчанов, І.В. Решетнікова, М.К. Треушников, С.Я. Фурса тощо.

Не вирішені раніше проблеми. Питання зберігання та повернення речових доказів у цивільному процесі завжди розглядалося з процесуальних аспектів, показуючи яким чином слід забезпечити доказові властивості предметів матеріального світу. Проте при зберіганні речових доказів не слід забувати, що дана річ може виступати об'єктом власності певної особи, яка захоче нею і надалі користуватися після розгляду справи. Ось чому питання зберігання та повернення речових доказів варто розглядати комплексно, показуючи забезпечення не тільки інтересів правосуддя, але і власників речей.

Мета статті. Метою даної статті є аналіз нормативно-правового механізму зберігання та повернення речових доказів у цивільному процесі з точки зору ефективності його функціонування на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Зберігання речових доказів під час розгляду цивільної справи безпосередньо пов'язане не тільки з успішним вирішенням цивільної справи, але й із захистом майнових прав осіб на вказані матеріальні об'єкти. Тому створення належної процедури зберігання речових доказів у цивільному процесі безпосередньо допоможе ефективно вирішити два важливі завдання: захист прав власників указаних матеріальних об'єктів, що використовуються в якості речових доказів та забезпечення інтересів правосуддя у цивільному процесі.

Згідно ч. 1 ст. 139 ЦПК України речові докази до набрання рішенням законної сили зберігаються у цивільній справі або за окремим

описом здаються до камери схову речових доказів суду.

Речові докази свідчать про обставини цивільної справи своїми властивостями, які до вирішення цивільної справи слід зберегти. Ось чому і розробляється спеціальна процедура по збереженні речового доказу. Вона міститься у Інструкції з діловодства у місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, апеляційних судах міст Києва та Севастополя, Апеляційному суді Автономної Республіки Крим та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 грудня 2013 року. У даній Інструкції окремий розділ (11) присвячений роботі з речовими доказами, яка стосується їх прийняття, обліку та зберігання [1].

Для зберігання речових доказів у суді обладнується спеціальне приміщення (сховище) зі стелажми, решітками на вікнах, оббитими металом дверима, охоронною та протипожежною сигналізаціями. У разі відсутності такого приміщення виділяється сховище (сейф, металева шафа достатнього розміру). Серед числа працівників суду визначається відповідальна особа за збереження речових доказів, яка має вести журнал обліку речових доказів у суді. Доступ до приміщення в суді, де зберігаються речові докази можливий виключно у присутності відповідального працівника суду або керівника апарату суду. У кожному разі коли відбувається доступ до такого приміщення для покладення або вилучення речі про це складається акт (п. 11.2-11.4 вищевказаної Інструкції).

Речові докази, що надходять до суду (подані сторонами, іншими учасниками процесу чи витребувані судом), реєструються в день їх надходження. При реєстрації речових доказів у суді їм присвоюється номер (порядковий номер) згідно з журналом обліку речових доказів, в якому зазначаються дата надходження, найменування речових доказів. Після реєстрації речового доказу до його упаковки чіпляється бирка, на якій зазначаються номер, за яким справа зареєстрована в суді, а також номер речового доказу. Речові докази повинні бути належним чином упаковані та опечатані. Спосіб упаковки має забезпечувати неможливість підміни або зміни вмісту без порушення її цілісності та схоронності вилучених

(отриманих) речових доказів від пошкодження, псування, погіршення або втрати властивостей, завдяки яким вони мають доказове значення. На речові докази, які не можуть бути належним чином упаковані через громіздкість чи з інших причин прикріплюється бирка у спосіб, що унеможлиблює її зняття, зміну або пошкодження (п. 11.5-11.6 вищевказаної Інструкції). Вище зазначені положення важливі ще тим, що при порушенні процедури зберігання речових доказів у суді (а судова практика показує, що вони трапляються часто) [2], які ще не досліджувалися у цивільній справі можна ставити питання про їх допустимість як доказів у даній справі.

Використання речових доказів для службових чи інших потреб категорично забороняється. Також працівникам апарату суду категорично забороняється проводити реалізацію і придбання речових доказів (п. 11.13 вищевказаної Інструкції).

Отже, як видно з цих положень, працівники суду, відповідальні за збереження речових доказів, повинні не тільки забезпечувати схоронність доказових властивостей речових доказів, але і захищати їх від пошкодження та псування, що безпосередньо пов'язане із майновими інтересами власника речі. Вищезазначена особливість правових норм цивільного процесуального законодавства показує їх комплексний характер, де питання, які пов'язані із захистом майнових інтересів власника речі, яка виступає речовим доказом забезпечується поряд із матеріальним і процесуальним законодавством.

Коли речові докази зберігаються у цивільній справі або здаються у камеру схову суду, то саме суд є відповідальний за їх збереження. В такому разі є всі підстави говорити про виникнення цивільних відносин зберігання між судом та особою, від якої даний доказ був отриманий. Виникнення таких відносин починається з моменту винесення ухвали суду про залучення у цивільну справу окремого предмету в якості речового доказу. Дана ухвала може бути винесена за результатами прийняття позовної заяви, вирішення клопотання про подання речових доказів до суду тощо.

Не у всіх випадках суд буде виступати зберігачем речей, які визначені в цивільній справі як речові докази. Згідно ч. 2 ст. 139 ЦПК України, речові докази, які не можуть бути доставлені до суду, зберігаються за їх місцем знаходження за ухвалою суду. Звідси піднімається питання про те, хто буде виконувати функції зберігача у цивільній справі?

Якщо мова йде про цивільний процес, то нормативно дане питання не вирішено. Ні ЦПК України, ні Інструкція з діловодства у місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, апеляційних судах міст Києва та Севастополя, Апеляційному суді Автономної Республіки Крим та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ дане питання не вирішують.

У наукових коментарях ЦПК України зазначається, що речові докази, які не можуть бути доставлені до суду передаються на зберігання власнику речі, його родичу, іншим особам, а також організаціям. Вказані суб'єкти при отриманні таких речей на зберігання повинні подати до суду розписку, що приєднується до матеріалів цивільної справи. У ній має бути вказано, хто несе персональну відповідальність за збереження конкретного речового доказу [3, с. 408].

При визначенні того чи може, наприклад, сторона цивільної справи виконувати функції зберігача речі, що є речовим доказом слід виходити з того, щоби вказані дії не вступали у конфлікт з процесуальними інтересами іншої сторони справи. Навряд чи буде розумним передавати на зберігання речі, стороні, проти якої вона використовується у якості речового доказу. Якщо можливості передати зацікавленим учасникам цивільного процесу на зберігання речі не має, то суд своєю ухвалою повинен таким зберігачем визнати іншого суб'єкта.

Речові докази, що зберігаються за межами суду повинні бути докладно описані та опечатані, а в разі необхідності – сфотографовані (ч. 2 ст. 139 ЦПК України).

Таким чином, належно розписана процедура збереження речових доказів покликана вирішити два важливі питання: процесуальне, що пов'язано із збереженням доказових властивостей речі та матеріальне, яке

направлене на забезпечення майнових інтересів власника речі.

Поряд із збереженням речових доказів немаловажним є вирішення у процесі їх використання в цивільній справі питання про їх повернення, тобто питання розпорядження речами, які були подані або витребувані в якості речових доказів у цивільну справу.

Речові докази, враховуючи те, що потреба у їх дослідженні може виникнути неодноразово, повинні триматися у цивільній справі не тільки до моменту винесення судового рішення, але і до моменту набрання ним законної сили. Зокрема, ч. 3 ст. 142 ЦПК України вказує, що речові докази повертаються після набрання рішення суду законної сили. Така позиція законодавця вважаємо є правильною, оскільки саме так можна забезпечити доказові властивості речових доказів.

Слід вказати, що даний загальний підхід щодо повернення речових доказів буде мати місце не тільки у тому разі, коли речові докази перебувають на зберіганні в суді, але і тоді, коли вони передаються на зберігання іншим особам по місцю їх знаходження.

Вирішуючи питання про те, кому слід повернути речові докази, законодавець визначає три категорії суб'єктів:

а) особи, від яких вони були одержані. Це ті особи, які направили речові докази до суду або від яких вони були витребувані судом чи тимчасово вилучені для дослідження. Слід сказати, що ст. 93 та ст. 137 ЦПК України, що регламентують тимчасове вилучення та витребування письмових та речових доказів не містить вказівку на строки їх повернення. Тому у цій ситуації слід виходити із загального положення, яке викладено в ч. 3 ст. 142 ЦПК України: після набрання рішення суду законної сили;

б) особи, за якими суд визнав право на ці речі. Не у всіх випадках речі, які були отримані як речові докази від одних осіб, повертаються тим же особам, що їх надали, так як за правилами цивільної процедури, права надані речі були визнані за зовсім іншими суб'єктами. Оскільки мова йде за цивільну юрисдикцію та спір стосується майна, останній суб'єкт обов'язково повинен або подати первісну вимогу, тобто стати у цивільній справі

позивачем або заявити вже відповідну вимогу в справі, яка вже розглядається, коли це дозволяє його процесуальний статус. Якщо питання про приналежність майна не піднімалося, суд ні в якому разі не може передати його іншій особі, а повинен повернути тій, від якої ця річ була взята (за винятком, речей, що обмежені в обігу або вилучені з нього). Головне те, якщо на річ, яка була одержана від однієї особи в якості речового доказу претендує інша, вона мусить заявити вимогу про визнання прав на цю річ в судовому порядку, інакше річ їй передати суд не має права;

в) підприємства, установи або організації, які можуть володіти речами, що вилучені з цивільного обороту або обмежені в оборотоздатності. Нерідко речовими доказами стають такі речі, на володіння якими слід мати відповідний дозвіл. Наприклад, вогнепальна гладкоствольна зброя, об'єкти, які перебувають на державному обліку як пам'ятки історії та культури, радіоактивні речовини тощо. Так, згідно із законом України «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» використання джерел іонізуючого випромінювання відбувається з дозволу Державної інспекції ядерного регулювання України (ст. 12) [4]. При відсутності дозволу в суб'єкта на володіння даними речовими доказами, вони від нього вилучаються та передаються тим підприємствам, установам і організаціям, які можуть ними володіти. Крім того, є також певні види речей, які вилучені з обігу повністю. Вони не можуть продаватися, даруватися і т.д. на території України навіть за наявності ліцензії. Наприклад, бойові отруйні речовини, бойова і спеціальна-військова техніка тощо. У такому разі вказані речові докази також передаються відповідним підприємствам, установам та організаціям. Важливим є одна приписка: за клопотанням державних експертних установ, речі, що виступають доказами у цивільній справі, які обмежені в оборотоздатності або вилучені з цивільного обороту можуть бути їм передані для експертної та наукової роботи.

Отже, після набрання рішення суду в цивільній справі законної сили речі, які досліджували у справі як речові докази повертаються особі, від якої вони були одержані, особі, права якої на дані речі були

визнанні судом, відповідним підприємствам, установам та організаціям.

Оскільки розгляд цивільних справ може затягнутися на тривалий час, у якості винятку, згідно ст. 142 ЦПК України, «речові докази після огляду та дослідження їх судом повертаються особам, від яких вони були одержані, якщо останні заявили про це клопотання і якщо його задоволення можливе без шкоди для розгляду справи».

Із аналізу ч.1 ст. 142 ЦПК України можна вивести умови для дострокового повернення речей особам, які досліджувалися як речові докази: 1) подано відповідне клопотання; 2) задоволення такого клопотання можливе без шкоди для розгляду цивільної справи.

Зразу видно, що відповідне клопотання про дострокове повернення речових доказів можуть подавати виключно лише особи, від яких вони були одержані. Ними не можуть бути суб'єкти, що претендують на дані речі, оскільки для підтвердження їх прав на ці речі рішення

суду має вступити в законну силу. До набрання ним законної сили, формально речі вважаються власністю (або належністю на іншому правовому режимі) тої особи, від якої вони були отримані.

Потреба у достроковому поверненні речей може бути зумовлена господарською або інакшою цінністю речей для суб'єкта, що подав клопотання, а, враховуючи тривалі строки розгляду цивільних справ, вказана потреба може тільки зростати.

Висновки. Таким чином, загалом можна констатувати, що існуюча процедура зберігання та повернення речових доказів у цивільному процесі відповідає як вимогам цивільного правосуддя, бо забезпечує можливість обґрунтованого вирішення цивільної справи, так і вимогам власників речей, які подаються у якості речових доказів у цивільну справу, бо направлена на захист їх майнових інтересів.

Список використаних джерел:

1. Наказ Державної судової адміністрації України «Про затвердження Інструкції з діловодства у місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, апеляційних судах міст Києва та Севастополя, Апеляційному суді Автономної Республіки Крим та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ» від 17 грудня 2013 року №173 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dsa.court.gov.ua/userfiles/Nakaz%20173.pdf>.
2. Узагальнення Судової практики щодо вирішення питання про речові докази, передачу в дохід держави грошей, валюти, цінностей, іншого нажитого злочинним шляхом майна або такого, що було об'єктом злочинних дій від 17 березня 2010 року [Електронний ресурс] // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – №6. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n_001700-10.
3. Кравчук В. М. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України / В. М. Кравчук, О. І. Угриновська. – К. : Істина, 2006. – 944 с.
4. Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії: закон України за станом на 5 груд. 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 9. — Ст. 68.